

شناسایی و معرفی عمده‌ترین عوامل طبیعی و غیرطبیعی آسیب‌رسان به کتابخانه‌ها:

توصیه‌ها و راهبردها

سیدعباس مرجانی^۱

چکیده

انسان همواره با مضبوط و مکتوب نمودن اندیشه‌ها، دانسته‌ها و داشته‌های فکری خود روی اقسام مواد اطلاعاتی سعی داشته تا از هویت انسانی خود حراست و صیانت نماید. اما در عالم طبیعت، عوامل و حوادث طبیعی و غیر طبیعی وجود دارند که همیشه بر توان انسان سیطره و احاطه دارند و مدام انسان و دستاوردهای انسانی را تهدید می‌کنند. یکی از این دستاوردها، که همواره در معرض تهدید است کتابخانه‌ها و منابع کتابخانه‌ای هستند. اندیشمندان و متخصصان، تاکنون عوامل زیادی را شناسایی کرده‌اند، ولی در این مقاله سعی بر آن است تا عمده‌ترین حوادث و بلایای طبیعی و غیرطبیعی آسیب‌رسان به کتابخانه‌ها معرفی شوند. تا اقدامات و راهبردهای مناسبی برای مواجهه و مقابله با این عوامل جهت کاهش صدمات و خسارات وارده احتمالی اتخاذ گردد. از مهم‌ترین این عوامل می‌توان به سیل، زلزله، آتش‌سوزی، خسارات آب ناشی از خرابی تأسیسات ساختمان، طوفان و گردباد، صاعقه، آتشفشان‌ها، اعمال تروریستی، جنگ، شورش‌ها و ناآرامی‌های شهری، سونامی و سرقت اشاره نمود. شناخت دقیق این عوامل به کتابداران و مدیران کتابخانه این امکان را می‌دهد تا با برنامه‌ریزی و برنامه‌های راهبردی از وقوع چنین حوادثی پیشگیری نمایند و اثرات این حوادث را به حداقل ممکن برسانند.

کلیدواژه‌های موضوعی: بلایای طبیعی، بلایای غیرطبیعی، آسیب‌های کتابخانه‌ای، کتابخانه‌ها

مقدمه

«انسان همواره با مضبوط و مکتوب نمودن اندیشه‌ها، دانسته‌ها و داشته‌های فکری خود بر روی انواع و اقسام مواد اطلاعاتی از ابتدای تاریخ تا کنون، سعی داشته از هویت و اصالت انسانی خود حراست و صیانت نماید» (مرجانی ۱۳۸۶). اما واقعیت نشان داده که عوامل بسیاری وجود دارند که تلاش انسان در این زمینه با شکست یا دشواری مواجه گردد. اگر گفته ان. آر. کر^۲ را بپذیریم که می‌گوید: «بقای آثار [و منابع اطلاعاتی] غالباً بر حسب اتفاق صورت گرفته است» (تامپسون، ۱۳۶۶، ص ۴۲) باید اذعان کنیم که در عالم وجود، عوامل و طبیعی و مصنوعی وجود دارند که بر توان مالی و فکری انسان برتری داشته به طوری که توانسته است گران‌مایه‌ترین و ارزشمندترین دستمایه و دسترنج فکری و معنوی بشری را نابود کرده و یا در معرض نابودی قرار دهند. در طول دوران و اعصار گذشته، شاهد محو شدن تمام یا قسمت عمده‌ای از حافظه تاریخ بوده‌ایم که در این اضمحلال فرهنگی، عواملی چند نقش مؤثر و مستقیم داشته‌اند.

«تاریخ تنها شاهد و ناظر ویرانی هزاران بنا و عمارت بر اثر عوامل طبیعی و غیرطبیعی از ابتدای آن تا کنون بوده است، از جمله‌ی این ویرانی‌ها می‌توان به تخریب و از بین رفتن کتابخانه‌ها و مراکز فرهنگی اشاره نمود که تنها اطلاعات محدودی از آن‌ها را در حافظه خود باقی گذارده است. تاریخ، سیل‌های بنیان‌کن، زلزله‌های ویران‌گر، آتش‌سوزی‌های مهیب، غارتگری‌ها و چپاول‌های بی‌رحمانه و سوءاستفاده‌های ناجوانمردانه بی‌شماری را که به حریم فرهنگ و علم تحمیل شده‌اند را به یاد دارد که در طول تاریخ، عرصه فرهنگ و علم را مورد حمله و تاخت و تاز قرار داده‌اند» (مرجانی، ۱۳۸۶). متخصصان و کارشناسان برای کتاب و منابع اطلاعاتی و کتابخانه‌ای دشمنان زیادی شناسایی کرده و برشمرده‌اند که از بدو

^۱. کارشناس ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی و رئیس بخش محققان کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی، Marjani54@gmail.com

تاریخ تا کنون برخی از این دشمنان مانند سیل، آتش، جنگ و سرقت به عنوان دشمنان شماره یک و همیشگی این گونه مواد و انسان محسوب می‌شوند. علاوه بر دشمنان قدیمی و سنتی کتابخانه‌ها و بیروس‌ها، کرم‌ها و هکرهای نرم افزاری و سخت‌افزاری را می‌توان به لیست دشمنان جدید منابع اطلاعاتی اضافه کرد که با توجه به گستردگی دامنه موضوع، قصد پرداختن به آن را نداریم.

به هر حال با توجه به پژوهش‌های تخصصی و فنی، متخصصان و کارشناسان، تا کنون عوامل و عناصر مخرب گوناگونی را برای کتابخانه‌ها شناسایی کرده‌اند که به آن‌ها اشاره می‌کنیم. به طور کلی «در سطح جهان بیش از چهل مجموعه بلایای طبیعی با زیر مجموعه‌های متعدد آن شناسایی شده‌اند» (اصل هاشمی، ۱۳۸۴، ص ۱۳). بلایا حوادث طبیعی و غیر طبیعی شناسایی شده، ممکن است تأثیر مستقیم یا غیر مستقیم بر کتابخانه‌ها داشته باشند. به طور کلی عواملی مانند زلزله، سیل، آتش‌سوزی، صاعقه، تسونامی (سونامی)، اعمال توریستی، خسارات آب ناشی از خرابی تأسیسات ساختمان، جنگ، طوفان و گردباد، شورش‌ها و ناآرامی‌های شهری، سرقت و آتشفشان اشاره کرد و برخی هم غیر مرتبط یا کم مرتبطند که عبارتند از: موج هوای سرد یا گرم، خشکسالی، بیماری‌های واگیردار، قطعی برق، تصادفات، بادهای استوایی، کمبود مواد غذایی، سقوط بهمن، تصادفات، حوادث شیمیایی، آفات کشاورزی و ... (همان، ص ۱۶ - ۱۷) با این وجود برخی از کتابداران و متخصصان نیز عوامل آسیب رسان به کتابخانه‌ها را تقسیم بندی کرده‌اند که پس از آشنایی با این تقسیم‌بندی‌ها، در حد وسع مقاله درباره حوادث مترقبه و غیر مترقبه بحث خواهد شد.

تقسیم بندی حوادث و بلایای طبیعی و غیر طبیعی از دیدگاه صاحب‌نظران

جیمز تامپسون (۱۳۶۶، ص ۵۴، ۴۵). در فصل سوم کتاب «تاریخ اصول کتابداری»، علل و عوامل نابودی کتاب‌ها را این چنین دسته‌بندی می‌کند: «غفلت و مسامحه در نگهداری از سوی کتابداران، بی‌دقتی در خوانندگان، سرقت، بی‌دقتی صحافان نالایق، سیل، آتش‌سوزی، اختلافات مذهبی، جنگ، حمله مهاجمان و غارتگران، حوادث ناشی از مشیت الهی (ویرانی‌های اتفاقی)، سانسور شدید توسط حکام و کشیشان، آثار زیان‌آور گاز و حرارت ناشی از دود چراغ و رطوبت و کرم کتاب.» وی در اظهار نظر دیگری که در همین کتاب مطرح شده و با این موضوع هم‌خوانی بیشتری دارد، این گونه بیان می‌کند که: «به رغم ضایعات ناشی از بی‌دقتی مواد، بی‌دقتی خوانندگان، غفلت‌های متداول، سرقت‌ها، بدخواهی‌ها، تأثیرات هوا و محیط، خسارات کرم کتاب و حشرات موذی دیگر و به رغم کوشش‌های کتابداران در مراقبت از مواد، تاریخ کتابخانه‌ها نمایانگر این واقعیت است که بیشتر صدمات وارده به کتاب و کتابخانه‌ها از ناحیه آفات خارجی، گاه بر حسب تصادفات، اما در اغلب موارد بر اثر تضادهای اجتماعی، خواه سیاسی، خواه مدنی یا مذهبی بوده است.» در بیان دیگری «بابک پرتو» در کتاب خود در یک دسته‌بندی کلی، چهار عامل را باعث زوال و فساد اسناد و کتب بیان نموده است که عبارتند از:

۱. عوامل فیزیکی شامل (رطوبت، حرارت و نور)؛

۲. عوامل شیمیایی (گازهای اتمسفری، مواد تشکیل‌دهنده کاغذ، جوهر، ذرات معلق موجود در هوا)؛

۳. عوامل زیستی (جوندگان، حشرات، موجودات ذره‌بینی)؛

۴. عوامل غیرمترقبه (سیل، زلزله، و آتش). (۱۳۸۳، ص ۵۷).

غلامرضا فدایی عراقی نیز در تقسیم‌بندی مشابهی مانند تقسیم‌بندی فوق، عوامل فساد و زوال در منابع آرشیوی و کتابخانه‌ای را عوامل شیمیایی، زیستی، فیزیکی و عوامل غیرمتعارف می‌داند. تنها تفاوت آن با تقسیم‌بندی مورد قبلی این است که عامل فرسایش را به عوامل فیزیکی و عامل جنگ را به عوامل غیرمتعارف اضافه نموده است. (فدایی عراقی،

۱۳۷۷، ص ۹۱). و در آخرین اظهار نظر که تنها از منظر تخصصی سوانح و بلایا به موضوع نگریسته شده است، سوانح و

بلایا را به چهار گروه تقسیم می‌نماید که عبارتند از:

- حوادث غیرقابل جلوگیری (سوانح طبیعی)؛

- اتفاقات؛

- دشمنی با علم و صنعت؛

- فجایع ناشی از خطاهای بشری. (نیکنام، ۱۳۷۷، ص ۱۲).

و در نهایت شومان^۱ (۱۹۹۹) در تقسیم‌بندی خود «انواع خاص حوادث غیرمنتظره» را چنین تقسیم بندی می‌کند: «بلاایای طبیعی، زلزله، نقایص ساختمانی، آتشفشان‌ها، طوفان‌ها و گردبادها، خسارت‌های ناشی از سیلاب و آب، آتش، اقدامات انسانی، خشونت در محل کار، بمب‌ها و تهدید به بمب».

حال با عنایت به نظر کارشناسان قصد بر این است که به یک جنبه از جنبه‌های عوامل مخرب و آسیب‌زای کتابخانه‌ها و مواد کتابخانه‌ای که همان حوادث و بلاایای طبیعی و غیرطبیعی پرداخته شود و یک تقسیم‌بندی جدید با شرح و تفصیل بیشتر ارائه شود. همچنین برجسته‌تر کردن تأثیرات و تهدیدات عوامل مترقبه و غیرمترقبه بر کتابخانه‌ها برای جلب توجه بیشتر کتابداران و مدیران و همچنین آشنایی بهتر آنان برای مقابله و کنترل عوامل مذکور از اهداف این مقاله است.

حوادث طبیعی و غیر طبیعی آسیب‌رسان به کتابخانه‌ها

در زیر به شرح دقیق‌تر برخی از حوادث طبیعی و غیر طبیعی پرداخته می‌شود. کتابخانه‌ها مانند تمام نهادهای عمومی دیگر، باید با انواع مختلف حوادث غیرطبیعی مقابله کنند و در صورت مواجهه با چنین حوادثی از آمادگی لازم برخوردار باشند. زیرا این نوع حوادث نیز به تصمیم‌گیری سریع و اقدامات فوری نیازمند است.

بدیهی است قبل از هر چیز باید عوامل مذکور را شناخت و شیوه مواجهه و مقابله با آن را دانست. به طور کلی حوادث و بلاایای طبیعی و غیر طبیعی که قدرت تخریب منابع و ساختمان کتابخانه‌ای را دارند و می‌توانند تهدید جانی برای کارکنان و اعضای کتابخانه باشند، عبارتند از:

* سیل^۲

سیل، پدیده‌ای طبیعی است و همه ساله در نقاط مختلف جهان به وقوع می‌پیوندد. کتابخانه‌ها نیز مانند تمام ابنیه شهری در طول تاریخ از گزند سیل در امان نبوده‌اند. از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان از «واقعه سیل بنیان کن نوامبر ۱۹۶۶ فلورانس» یاد کرد. آب، گل و لای، و زباله به مخازن زیرزمینی یکی از غنی‌ترین کتابخانه‌های اروپا، یعنی کتابخانه ملی مرکزی فلورانس فرو ریخت. «در لنینگراد چهار کتابخانه دست‌خوش حریق و سیل شد و از بین رفت.» (سلطانی، ۱۳۶۹، ص ۹۵). «جاری شدن سیل در بهار سال ۱۹۹۷ در غرب میانه، فاجعه‌ای در حاشیه رودخانه‌های سرخ، تیف^۳ و در مینه‌سوتا^۴ اوداکوتای شمالی^۵ ایجاد کرد... که حداقل دو ساختمان به طور کامل ویران و با خاک یکسان کرد.» (شامان ۱۹۹۹). سیل اخیر پاکستان

1- Shuman

2- Flood

3- Thief

4- Minnesota

5 -North Dakota

و سونامی ژاپن نیز حوادث و خسارات غمباری به بار آوردند. «ایران نیز در ۲۵ سال گذشته با ۹۶۷ سیل رو به رو بوده که از این میان، ۱۱۷ سیل، بسیار مهم و با خسارت و تلفات فراوان همراه بوده است.» (اصل هاشمی، ۱۳۸۴، ص ۴۰). سیل می‌تواند به کتاب‌ها، مجلات و نسخه‌های خطی و اصولاً موادی که از جنس کاغذ و چوب هستند آسیب برساند. سیل عامل مخربی برای وسایل و تجهیزات، مخصوصاً موادی مانند چوب است که در مقابل نفوذ آب، مقاومت زیادی ندارند و همچنین باعث متلاشی شدن کاغذ، محو و پخش شدن جوهر نسخ خطی، زنگ زدگی و خوردگی فلزات و رشد قارچ و کپک می‌شود. علاوه بر آن، گل و لای ناشی از سیل عامل بروز مشکلات فراوانی برای مواد کتابخانه، لوله‌های آب و تأسیسات و تجهیزات کتابخانه می‌شود که این امر باعث نیاز به تعمیرات گران و وقت‌گیری خواهد شد. سیل‌های شدید قادرند لوله‌های آب و فاضلاب را جا به جا کرده و باعث پس زدن آب لوله‌های فاضلاب شوند. این امر موجب سرریز شدن مخزن فضولات و چاه‌های فاضلاب و پخش آن‌ها در سطح کتابخانه و بروز مشکلات زیست محیطی و بهداشتی شود. شایان ذکر است، هنگام وقوع سیل احتمال پخش شدن مواد آتش‌زا مانند نفت، بنزین و ... در سطح آب و جرقه‌های ناشی از واژگون شدن دکل‌های برق و اتصال سیم‌های برق، خطر برق‌گرفتگی و آتش‌سوزی وجود دارد. بنابراین رعایت اصول ساختمان‌سازی و همچنین لحاظ نمودن قوانین و آیین‌نامه‌های ایمنی سیل، قرار دادن موانع و سیل بند در مسیر کتابخانه‌هایی که پیش از ساخت به مقوله ایمنی سیل توجهی نشده است، پرهیز از قرار دادن مخازن کتاب در طبقات زیرین کتابخانه و قرار دادن آن‌ها در جایی که سیل نتواند گزندگی به آن‌ها رساند، ضروری به نظر می‌رسد.

*زلزله^۱

زلزله عبارت است از لرزش زمین در اثر آزادسازی سریع انرژی که اغلب موارد در اثر لغزش در امتداد یک گسل در پوسته زمین اتفاق می‌افتد. (وجودی، ۱۳۸۳). در بند «پ» آیین‌نامه طرح ساختمان‌ها در برابر زلزله، تصریح شده است که «ساختمان‌هایی که خرابی آن‌ها سبب از دست رفتن ثروت ملی می‌گردد، مانند موزه‌ها، کتابخانه‌ها و به طور کلی مراکزی که در آن‌ها اسناد و مدارک ملی و یا آثار پرارزش نگهداری می‌شود، ساختمان‌هایی «با اهمیت زیاد» محسوب می‌شوند.» (مرکز تحقیقات ساختمان وزارت مسکن و شهرسازی، ۱۳۸۳، ص ۵). زلزله علاوه بر خسارت‌هایی که ممکن است به منابع و مواد کتابخانه‌ای وارد نماید، صدمات اقتصادی و انسانی فراوانی را نیز به همراه دارد. تجربه نشان داده است اکثر اوقات، زلزله فجایع ناخواسته‌ای مانند آتش‌سوزی، ترکیدن لوله‌های آب و فاضلاب و ... را به همراه داشته است که هر کدام در نوع خود می‌تواند مخاطره‌آمیز باشند. آقای بارلی^۲ زلزله‌شناس معروف در کتاب خود چنین اظهار می‌دارد که: «وقوع حریق پس از زمین‌لرزه‌های بزرگ آن چنان معمول است که باید آن را قسمت مکمل زمین‌لرزه فرض نمود.» (بختیاری، ۱۳۸۱، ص ۵۵).

در این راستا می‌توان به آتش‌سوزی مهیب شهر کوبه ژاپن در اثر زلزله که اکثر کتابخانه‌های آن نیز طعمه حریق شدند و آتش‌سوزی ناشی از زلزله در کتابخانه‌های شهر سانفرانسیسکو در سال ۱۹۰۶ میلادی اشاره کرد. (نیکنام، ۱۳۸۴، ص ۳۶). طبق آمار منتشره، در طول ۸۸ سال، ۹۲ زمین‌لرزه مهم در ایران روی داده است، ... یعنی به طور متوسط هر پنج سال، وقوع یک زمین‌لرزه شدید در ایران پیش‌بینی می‌شود (حسینی جناب، ۱۳۸۱، ص ۶۷). یک راه برای به حداقل رساندن خسارات، پایبندی اکید به قوانین و آیین‌نامه‌های ساخت و ساز ساختمان است. مراحل پیشگیری ممکن است شامل برخی یا همه‌ی اقدامات زیر باشد:

2- Earthquake

² - Barli

کتابخانه‌ها، مراکز اسناد و آرشیوها نیز از خطر آتش‌سوزی در امان نیستند. طبق آمار از اولین آتش‌سوزی ثبت شده در تاریخ «یعنی کتابخانه آشور بانی‌پال از سال ۶۱۲ قبل از میلاد تا کنون، ۷۳ مورد آتش‌سوزی در کتابخانه‌های دنیا گزارش شده است» (نیکنام، ۱۳۸۴، ص ۳۲) از مهم‌ترین آنها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: «کتابخانه اسکندریه، کتابخانه بخارا، کتابخانه بزرگ شهر رم، کتابخانه عظیم صاحب بن عباد، کتابخانه بغداد، کتابخانه مسکو در سال ۱۸۱۲ م، کتابخانه کنگره امریکا توسط بریتانیایی‌ها در سال ۱۸۱۴ م، مجدداً کتابخانه کنگره امریکا در سال ۱۸۲۵ م، دانشگاه استراسبورگ، کتابخانه دانشگاه اوکلاهما و خسارت ۳۶۰۰۰ دلاری در سال ۱۹۰۳ م، کتابخانه مرکزی نوریچ در انگلستان ۱۹۹۴ م. و آتش‌سوزی کتابخانه ملی عراق در آوریل ۲۰۰۳ میلادی (نیکنام، ۱۳۸۴، ص ۳۹ - ۳۲). در دهه‌های اخیر، آمار آتش‌سوزی در ایران نیز قابل ملاحظه و تأمل‌برانگیز است که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از: کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران در سال ۱۳۵۵، کتابخانه مرکزی دانشگاه بلوچستان در سال ۱۳۵۶، کتابخانه بیمارستان لقمان حکیم تهران، «کتابخانه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان در سال ۱۳۶۶ که ۸۵۰۰۰ جلد کتاب در آتش سوخت» (شعبانی، ۱۳۷۶، ص ۷۰) و در آخرین آتش‌سوزی، کتابخانه دانشکده حقوق دانشگاه تهران است که حدود ۷ تا ۸ هزار نسخه کتاب در آتش سوخت» (نیکنام، ۱۳۸۴، ص ۳۹).

«جان^۲» و «عازم» عوامل آتش‌سوزی در کتابخانه‌ها را موارد زیر می‌دانند:

۱. دلایل عملکرد غلط دستگاه‌ها و سیستم‌های تولید گرمایش، معضلات و مشکلات در سیستم‌های مکانیکی و الکتریکی؛
۲. عملکرد غلط عملیات و اقدامات مقاطعه کاران؛
۳. بروز رعد و برق؛
۴. مسائل سیاسی و عملیات ضد دولتی و نارضایتی‌های سیاسی، اجتماعی و ...؛
۵. آتش‌سوزی‌های سهوی ناشی از بازی هیچ‌گونه قصد و غرض خاصی در کار نبوده و صرفاً به خاطر تعارض و تعدی بچه‌ها، کشیدن سیگار علت شماره یک آتش‌سوزی در کتابخانه‌ها تلقی گردیده است؛
۶. سرقت‌های ناشیانه و خرابکاری‌های نابخردانه که برای محو کردن آثار جرم اقدام به آتش‌سوزی می‌کردند؛
۷. حریق بدون علت؛
۸. نقص فنی در ساختمان و غفلت و کوتاهی مسئولان حفاظت و حراست (عازم، ۱۳۷۶)؛
۹. آتش‌سوزی‌های عمدی و خرابکارانه به قصد تخریب یا انتقام‌گیری (جان، ۱۳۷۶، ۴۳ - ۴۴)؛

«بررسی‌های مختلف حاکی از این است که قریب ۸۰ - ۷۵ درصد آتش‌سوزی‌ها قابل پیش‌بینی و پیش‌گیری هستند و در بقیه موارد با مجهز شدن به مؤثرترین ادوات و تجهیزات آتش‌نشانی روز که همواره در حال تحول و تکامل است، می‌توان میزان خسارات را به حداقل ممکن تقلیل داد. بیمه‌ی کتابخانه‌ها و سایر سازمان‌های مشابه در مقابل آتش‌سوزی لازم است ولی اگر تصور شود که با بیمه کردن، خسارت وارده بر اثر آتش‌سوزی جبران می‌شود باید گفت راه خطا پیموده‌ایم، زیرا تلفات جانی، جنبه‌های روانی ناشی از آن و خسارات فرهنگی وارده غیرقابل جبران است. از آن جایی که زمان و مکان وقوع حریق معلوم نیست تجهیز ساختمان کتابخانه به وسایل آتش‌نشانی مناسب و تهیه طرح مقابله با آتش و دیگر اقدامات

ضروری می‌تواند کمک بسیار مؤثری در پیش‌گیری از وقوع حریق باشد. بدیهی است آشنایی دقیق با مسئله آتش‌سوزی و نکات ایمنی کمک بسیاری در کاهش احتمال وقوع آتش‌سوزی باشد» (نیکنام، ۱۳۸۴، ص ۵ - ۴). لازم به ذکر است قبل از پیش‌بینی تدابیر امنیتی ذکر شده، ایمنی ساختمان‌ها در برابر حریق از مسائل مهمی است که باید مورد توجه قرار گیرد. خصوصاً «با توجه به رویکرد فعلی صنعت ساخت و ساز به مصالح و سامانه‌های ساختمانی جدید و استفاده از انواع عایق‌های حرارتی، پوشش‌های جدید و محصولات پلیمری، توجه به رعایت اصول ایمنی حریق در مراحل مختلف طراحی، انتخاب مصالح و اجرا ضروری می‌باشد» (مرکز تحقیقات و ساختمان مسکن و شهرسازی، ۱۳۸۴، ص ۳).

* خسارات آب ناشی از خرابی تأسیسات ساختمان^۱

آب گرفتگی در کتابخانه میر^۲ دانشگاه استنفورد در ایالت کالیفرنیا در سال ۱۹۷۸، که به دنبال ترکیب لوله هشت اینچی اصلی آب روی داد، منجر به خرابی حدود ۵۲/۰۰۰ جلد کتاب گردید. (آشمن، ۱۳۸۰، ص ۱). همچنین لوله آب گرم خانه پوشکین^۳ محل اصلی نگهداری نسخه‌های خطی و کتاب‌های قرن نوزدهم نویسندگان روسی، چند بار بین سال‌های ۱۹۸۶ و ۱۹۸۷ ترکیب (سلطانی، ۱۳۶۹، ص ۹۵).

فرسایش لوله‌ها و تأسیسات کتابخانه، عدم بهره‌گیری از مصالح و لوازم استاندارد، عدم رسیدگی و بازرسی‌های فنی و مستمر از ساختمان کتابخانه (مخصوصاً اطمینان از باز بودن مسیر لوله‌های آب پشت بام، حیاط و...)، پیروی نکردن از اصول فنی و عدم رعایت استانداردهای لازم هنگام لوله‌کشی ساختمان، عبور لوله‌های آب و تأسیسات از داخل مخزن و محل نگهداری کتب و نفایس و یا قرار دادن غیراصولی مواد با ارزش که نیاز به مراقبت ویژه دارند در کنار لوله‌های آب و تأسیسات، عوامل هشداردهنده و مهمی برای جلوگیری از نفوذ آب به ساختمان هستند. عدم توجه و سهل‌انگاری در رعایت موارد فوق باعث ترکیب و نشست لوله‌های آب و تأسیسات، سوراخ شدن سقف و انتقال آب به داخل ساختمان، نفوذ نم و رطوبت از دیوارها و کف ساختمان می‌شود. نفوذ آب در دراز مدت اثرات مخرب خود را بر جای خواهد گذاشت و کتابخانه را در سرآزیری تخریب قرار داده و دچار مرگ تدریجی و آرام خواهد کرد. نفوذ آب به ساختمان علاوه بر تخریب مواد و تجهیزات کتابخانه، به سازه و ساختمان کتابخانه آسیب جدی خواهد زد و باعث کاهش عمر مفید ساختمان خواهد شد و به مرور، ساختمان کتابخانه مقاومت خود را در مقابل دیگر عوامل مخرب از دست خواهد داد.

* طوفان^۴ و گردباد^۵

«گردباد عبارت است از سامانه‌ای حجیم، دوار و بسته‌ای در فضا با فشار کم همراه با بادهای شدیدی که در جهت مخالف عقربه‌های ساعت ایجاد می‌شود» (اصل هاشمی، ۱۳۸۴). طوفان عبارت است از آشفتگی جوی با اختلال در فشار موجود با گستردگی طوفان‌های تورنادو (عرض یک کیلومتر) تا گردبادهای حجیم (عرض ۲ تا ۳ کیلومتر) را می‌گویند. گاه بر اثر حرکت شدید باد که در جریان دو جبهه هوای سرد و گرم تولید می‌شود به قدری شدت زیاد است که به صورت امواج هوایی

1- The damages arising of impairment construction and installation

2- Meyer Library

3- Pushkin

4 - Flood

۵- The deluge and Whirlwind

سریع به حرکت در می‌آید و در مسیر خود باعث قطع درختان، خرابی ساختمان‌ها و شکستن شیشه‌ها می‌شود و مناطق وسیعی را در هم می‌کوبد. سرعت حرکت طوفان گاه به صدها کیلومتر در ساعت می‌رسد.

طوفان‌ها که در نقاط مختلف دنیا به صورت گردباد، بادهای دریایی و یا تندباد دیده می‌شوند، ممکن است گردبادی با سرعت چرخش ۱۰۰ تا ۴۰۰ کیلومتر و سرعت جا به جایی ۵۰ تا ۷۰ کیلومتر در ساعت ایجاد کنند. طوفان‌ها اغلب با باران‌های شدید و سیل همراه هستند. طوفان انواعی دارد که عبارتند از: شنی، رعدآسا، شدید، استوایی و امواج طوفانی که هر کدام ویژگی خاص خود را دارند ولی به طور کلی توانایی این را دارند که خسارات ذیل را بر جای گذارند:

- خسارات جانی و مالی فراوان؛
 - شکستن شیشه‌ها و پرتاب اشیا به اطراف؛
 - تخریب دیوارها و فرو ریختن سقف‌هایی با مقاومت کمتر؛
 - وارد آوردن خسارت به سیم‌های انتقال برق، تلفن و اختلال در سامانه‌هایی که با برق کار می‌کنند (مانند تأسیسات)؛
 - آسیب دیدن منابع و تجهیزات بر اثر نشستن و رسوب گرد و غبار و آلاینده‌های معلق در هوا؛
 - جمع شدن زباله و فضولات و بالتبع ایجاد مشکلات زیست محیطی و افزایش حشرات و جانوران موزی.
- کتابخانه‌ها به عنوان جزئی از بافت اجتماعی و مدنی یک جامعه، در صورت عدم پیش‌بینی‌های لازم، می‌توانند در اثر هر نوع حادثه‌ای مغبون و متضرر شوند.

۱* صاعقه

بر اساس مطالعات به عمل آمده، در هر لحظه در سراسر دنیا بین ۱۵۰۰ تا ۲۰۰۰ رعد و برق رخ می‌دهد. شدت جریان الکتریکی در رعد و برق ممکن است بین ۱۰۰۰۰ تا ۴۰۰۰۰ آمپر باشد و این جریان الکتریکی شدید، میزان حرارت هوا را در کانالی که برق از آن عبور می‌کند طی مدت یک میلی ثانیه و یا کمتر، تا ۳۰۰۰۰ درجه سانتی‌گراد بالا می‌برد. (اصل هاشمی، ۱۳۸۴، ص. ۳۵ - ۳۴). حال باید قضاوت کرد اگر صاعقه‌ای با این شدت به ساختمان کتابخانه اثابت کند و کتابخانه مذکور، تجهیزات و امکانات کافی (صاعقه‌گیر و سامانه ارتز) را برای کنترل این واقعه در اختیار نداشته باشد، آن گاه می‌توان صدمات و خسارات ناشی از آن را حدس زد. یک مورد از این آتش‌سوزی‌هایی که بر اثر صاعقه در تاریخ ذکر شده است «در سال ۱۲۷۵ میلادی / ۶۷۴ هـ ق در حجاز، یک مرکز فرهنگی در مدینه با کتابخانه‌اش که بر اساس ملاحظه ابن جبیر به جهت تفوق آنجا پی‌ریزی شده بود در آتش سوخت» (شعبانی، ۱۳۸۰، ص ۲۸) صاعقه می‌تواند به ساختمان و تجهیزات، تأسیسات و منابع اطلاعاتی خسارت وارد نماید، به ویژه قادر است سامانه برق و رایانه کتابخانه را مختل و با مشکلات جدی مواجه نماید. در اثر اصابت جرقه‌های صاعقه، احتمال وقوع آتش‌سوزی و انفجار نیز وجود دارد. لذا کتابخانه باید به سامانه‌ها و تجهیزات ضد صاعقه، سیستم ارت، برق اضطراری و سایر تجهیزات ایمنی، مجهز باشد.

۲* آتشفشان‌ها

در هر سال تقریباً ۵۰ فوران آتشفشانی در جهان رخ می‌دهد. (سایت سازمان زمین‌شناسی و اکتشافات معدنی کشور، ۱۳۹۱) آتشفشان پدیده‌ای نیست که بتوان با وقوع آن مقابله کرد، بلکه باید با آمادگی کامل، پیش‌بینی‌های لازم و برنامه‌ریزی واکنش مناسب را نشان داد و جلوی خسارات را گرفت و یا به حداقل ممکن رساند. «فوران کوه سنت هلنز^۱ در شرق ایالت واشنگتن در سال ۱۹۸۰ و بعد از آن ریزش خاکستر در اسپوکان^۲ و جوامع دیگر، هشدار بود مبنی بر اینکه آتشفشان‌ها می‌تواند در این کشورها فوران کنند و کتابخانه‌ها باید در برابر خطر تهدید چنین حوادثی آماده‌ی واکنش باشند.

گدازه، گازهای سمی، زمین‌لرزه‌های مربوطه و سایر فعالیت‌هایی لرزشی، بادهای قدرتمند و طوفان، امواج ناشی از جزر و مد و پخش خاکسترهای حمل شده توسط باد؛ همگی از جمله مواردی هستند که در پی فعالیت آتشفشان به وجود می‌آیند و تمام این موارد برای کتابخانه‌ها، افراد داخل کتابخانه و مجموعه‌های آن‌ها خطرآفرینند. تهدید چند کتابخانه در طول فوران آتشفشان از طریق جریان گدازه‌ها امری تصادفی نیست؛ هیچ طرح ساختمانی معقولی، ساخت و ساز را در مجاورت آتشفشان فعال توصیه نمی‌کنند. موج‌های لرزشی آتشفشان‌ها می‌تواند علاوه بر جاری شدن سیلابی از خاکستر، مشکلات دیگری حتی پس از فروکش کردن آتشفشان به وجود آورد. ریزش گل و لای، جابجایی آوارها، بهمن‌ها و امواج جزر و مدی ممکن است حتی در مکانی کاملاً دورتر از خود آتشفشان رخ دهد.

به عنوان مثال، فوران ناگهانی کوه سنت هلنز نشان می‌دهد که حتی با برنامه‌ریزی و ایجاد آمادگی از طریق جدیدترین تکنولوژی‌ها، باز هم نمی‌توان جان و مال افراد را در برابر خشم انفجار آتشفشان‌ها محافظت کرد. دانشمندان می‌دانستند که چنین حادثه‌ای در آن منطقه در حال وقوع است اما نمی‌توانستند محل، تاریخ و زمان فوران را دقیقاً مشخص کنند، که همین مسئله حفاظت و تخلیه محل را مشکل‌تر کرد. هنگامی که دهانه کوه منفجر شد، بخش‌هایی از واشنگتن و نواحی مجاور آیداهو^۳ به سرعت با لایه سنگین و ضخیم بدبویی از خاکستر پوشیده شد و برای همه از جمله مالکین خانه‌ها، کتابداران، کارگران و از کار افتادگان، مقامات دولتی مشکلاتی را ایجاد نمود. علاوه بر پوشیده شدن صدها مایل مربع از املاک و مستغلات با خاکستر، آتشفشان موجب مرگ ۵۷ الی ۶۸ نفر گردید. از آنجایی که هیچ کتابخانه‌ای نمی‌تواند از مسیر جریان گدازه‌ها خارج شود، صرف نظر از اینکه این جریان چقدر آهسته پیش می‌رود، کتابخانه باید برای حفاظت از ساختمان خود و محتویات آن گام‌های منطقی بردارد. از جمله سؤالاتی که باید از خود پرسید این است که: آیا می‌توان برای بیرون ریختن توده خاکستر از روی بام کتابخانه اقدام کرد؟ هنگام جاری شدن سیل و انتقال خاکستر از طریق باد، قبل از شروع مشکلات جدی چه کاری می‌توان انجام داد؟ در صورت پیش‌بینی فوران آتشفشان، کتابخانه باید بهترین راه را برای جمع‌آوری خاکسترهای انباشته شده، قبل از اینکه خطرناک بشوند مورد بررسی قرار دهد و عواقبی را که این کار برای سلامتی مسئولین پاک‌سازی خاکسترها در پی دارد، پیش‌بینی کند» (شامان ۱۹۹۹، ۱۶۱-۱۶۲).

*سونامی یا تسونامی^۴

سونامی پدیده‌ای طبیعی است و شامل یک سری از امواج است که زمانی ایجاد می‌شوند که آب دریا، به سرعت در مقیاس توده‌ای جا به جا شود (سایت راستخون، ۱۳۹۰). سونامی‌ها بسیار مهیب، ویرانگر هستند. سونامی بی‌رحم‌ترین بلای طبیعی است که به هیچ چیز و به هیچ کس رحم نمی‌کند. نمونه بارز آن «خسارات زلزله بزرگ شرق ژاپن و متعاقباً سونامی پس از

1- Mount St Helens
2 - Spokane
3- Idaho
4- Tsunami

آن - در مارس ۲۰۱۱ است- که یک خسارت بزرگ، گسترده و ویرانگر را به بار آورد. مخصوصاً بیشترین خسارت وارده بر کتابخانه‌ها در منطقه ساحلی بود که کاملاً به زیر آب رفتند و بسیاری از گزارش‌ها، حاکی از خسارت وارده بر ساختمان‌ها و زیر مجموعه‌های آن‌ها در اثر غرق شدن در آب بودند. (کارسیا کاپچا، ۲۰۱۱)

تنها موردی که برای نجات کتابها و منابع موثر به نظر می‌رسد این است که کتاب‌ها و منابع کمیاب از کتابخانه‌های مناطق ساحلی به کتابخانه‌های مناطق امن منتقل شود و از نسخه پشتیبان آنها استفاده شود. بنابراین کتابخانه‌های مناطق ساحلی باید از کتاب‌ها و منابع جدید استفاده کنند که امکان تهیه و خرید مجدد آن امکان‌پذیر باشد، زیرا در صورت بروز سونامی، منابع قابل تهیه باشد. همچنین کتابخانه‌های مناطق ساحلی باید استانداردها و آیین‌نامه‌های مربوط به پیشگیری و کاهش خسارت ناشی از سونامی را در ساخت و تجهیز کتابخانه‌ها رعایت کنند و کارکنان و مراجعان، آموزش‌های لازم را جهت مواجهه با این رویداد طبیعی دیده باشند.

*اعمال تروریستی^۱

در جای‌جای دنیا گروه‌ها و تشکل‌های سازمان‌یافته و غیر سازمان‌یافته‌ای وجود دارند که به خاطر برآورده نشدن اهداف و منافع خاص خود به منظور باج‌خواهی و گرفتن امتیاز از طرف مقابل، خواه دولت یا گروه‌های غیردولتی، دست به اعمال خشونت‌آمیز و خراب کارانه‌ای می‌زنند. این گونه اعمال در برخی اوقات بسیار خطرناک و مخاطره‌آمیز است که گاه با لطمات جانی، مالی و فرهنگی جبران‌ناپذیری توأم است. این گونه اعمال هم اکنون در کشورهایی مانند عراق و افغانستان در اوج خود قرار دارد. «هم اکنون در عراق، تروریست‌ها به دنبال ایجاد تفرقه، هرج و مرج و رعب و وحشت در میان مردم هستند که در این میان، بیش از ده‌ها کتاب‌فروشی، کتابخانه و مرکز فرهنگی مورد هجوم تروریست‌ها قرار گرفته است و تعداد زیادی از آثار و میراث فرهنگی این کشور یا مورد دستبرد قرار گرفته و یا بر اثر انفجار مواد منفجره به تلی از خاکستر مبدل شده و از میان رفته‌اند.» (اخبار شبانگاهی، ۱۳۸۵).

یکی از شایع‌ترین اعمال تروریستی، بمب‌گذاری و تهدید به بمب است. «تروریست‌ها معمولاً مکان‌های مشهور را برای بمب‌گذاری انتخاب می‌کنند. مرکز تجارت جهانی نیورک^۲ و ساختمان فدرال شهر اوکلاهاما^۳ دو نمونه وحشتناک از این موارد هستند. تهدید به بمب‌گذاری در کتابخانه‌ها به صورت تلفنی و مکرراً انجام شده است که همه کارکنان باید با روش‌های مدیریت چنین اتفاقاتی، آشنا باشند. به عنوان مثال، هیچ کس نمی‌توانست کتابخانه شهری اوکلاهاما^۴ را در برابر آنچه در ساختمان مجاور آن، یعنی ساختمان فدرال که در ۱۹ آوریل ۱۹۹۵ رخ داد، از پیش آماده کند. انفجار شدید بمب دو نفر از کارکنان بر اثر ریزش ناگهانی شیشه‌های پنجره ساختمان، زخمی کرد. انفجار باعث فرو ریختن شیشه‌های بیش از ۹۰ درصد پنجره‌ها شد. به طور کلی، تهدید به بمب‌گذاری باید جدی گرفته شود. هنگامی که شخصی هشدار می‌دهد که در نقطه‌ای از ساختمان کتابخانه بمبی جاسازی شده است، از راهبردهای خاصی باید پیروی کرد. به طور خلاصه، از جمله کارهای دیگری که باید کتابخانه برای مقابله با بمب‌گذاری انجام دهد عبارتند از: خرید دوربین‌های نظارتی و نصب آن‌ها برای کنترل ساختمان کتابخانه، افزایش نیروهای امنیتی، استفاده از روش‌هایی برای کنترل واکنش‌هایی مثل ترس، عصبانیت و مواردی شبیه به این‌ها، در اختیار داشتن تلفن‌های ضروری برای تماس با پلیس و نیروهای آتش‌نشانی، آموزش مراجعان و کارکنان جهت تخلیه ساختمان طبق اصول و معیارهای امنیتی و تلاش برای عادی سازی شرایط بحرانی

1- Terrorist Acts

2 - New York's world Trade Center

3 - Oklahoma Federal Building

4 -Oklahoma City Metropolitan Library

می‌باشد. در صورت بروز انفجار پاک‌سازی، تمیز کردن نخاله‌های حاصل از انفجار و شستشوی فرش‌ها، مبلمان و تجهیزات و همچنین مرتب کردن کتاب‌ها و قفسه‌ها به منظور جمع‌آوری گرد و خاک و خرده شیشه‌ها و تعیین زمان برای بازگشایی کتابخانه و ازسرگیری خدمات از جمله مقدماتی است که باید انجام داد (شامان، ۱۹۹۹).

* جنگ^۱

جنگ در طول تاریخ، خرابی‌ها و ویرانی‌های زیادی را به وجود آورده است. جیمز تامپسون معتقد است «جنگ تقریباً همواره سبب نابودی و از هم پاشیدگی کتابخانه‌ها شده است» و همچنین در ادامه به گفته المردی جانسون استناد می‌کند که می‌گوید: «وقتی تمدن‌ها به اوج خود می‌رسند، کتابخانه‌ها رشد می‌کردند و در ادوار فشار و سختی یا غلبه دشمن، زوال و نابودی آن‌ها شروع می‌شد.» (تامپسون، ۱۳۶۶، ص ۵۳).

در حقیقت - جنگ - مادر تمام حوادث مترقبه و عمدی است، زیرا هنگامی که جنگی به وقوع می‌پیوندد، به تبع آن شورش‌ها، غارت‌ها، اعمال تروریستی، خراب‌کاری، آتش‌سوزی و ... اتفاق خواهد افتاد. بیشتر کتابخانه‌ها مخصوصاً کتابخانه‌های گذشتگان به وسیله آتش از میان رفته‌اند که در حقیقت طعمه شعله‌های آتش جنگ و جنگ‌افروزان شده‌اند. در این میان می‌توان به «کتابخانه آشور بانی‌پال در نینوا اشاره کرد که به دست مادها سوزانده شده است. کتابخانه سنتی قسطنطنیه که در سال ۳۳۰ میلادی به وسیله قسطنطین کبیر تأسیس شد، در آتش‌سوزی سال ۴۷۷ منهدم شد (تامپسون، ۱۳۶۶، ص ۵۰ - ۴۹)، کتابخانه صاحب بن عباد به دستور سلطان محمود غزنوی به آتش کشیده شد، کتابخانه ابونصر شاپور بن اردشیر در کرخ بغداد در حمله طغرل سلجوقی طعمه حریق شد، کتابخانه مسکو در حمله ناپلئون سوخت، کتابخانه کنگره آمریکا توسط بریتانیایی‌ها طی جنگ‌هایی که از سال ۱۸۱۲ آغاز شده بود به آتش کشیده شد، کتابخانه تاریخی شهر پاریس در جنگ بین فرانسه و پروس در آتش سوخت، بسیاری از کتابخانه‌های اروپا در جنگ جهانی دوم سوختند و بیش از سه میلیون جلد کتاب از بین رفت، و آتش‌سوزی کتابخانه ملی عراق که گنجینه عظیم آثار مکتوب تمدن بین‌النهرین و عیلام محسوب می‌شد در آوریل ۲۰۰۳ میلادی حدود ۲۰۰۰۰۰ جلد از کتاب‌های خود را از دست داد.» (نیکنام، ۱۳۸۴، ص. ۳۹ - ۳۲). «در جنگ ایران و عراق بسیاری از کتابخانه‌های محلی و شخصی شهرهای مرزی ایران بر اثر شعله‌های آتش جنگ سوخت و از میان رفت.» (فرازمند، ۱۳۸۵) کتابخانه‌ها، مخصوصاً کتابخانه‌های مناطق مرزی باید دارای اسکلت مستحکم، مثلاً بتونی یا فولادی باشند. همچنین باید دارای «قلعه کتاب» باشند تا در مواقع ضروری منابع و مواد باارزش را به آنجا منتقل شود. از منابع کمیاب حتماً باید نسخه پشتیبان تهیه شود و یا نسخه‌های کمیاب را در مکان امنی نگهداری کنند تا از گزند حملات احتمالی مهاجمان در امان باشند. در ساختمان کتابخانه‌ها نباید دیواره‌ها یا نمای شیشه‌ای استفاده شود. کتابخانه باید به آژیر خطر، سیستم‌های اطفاء حریق و تجهیزات ایمنی مجهز باشد. به کارکنان و مراجعان آموزش‌های لازم داده شود تا در هنگام خطر بتوانند با آرامش و بدون هیچ گونه اتفاقی سالن‌ها را ترک کنند و به جاهای امن پناه ببرند. پیشنهاد می‌شود در کتابخانه یا نزدیک آن، پناهگاهی برای حفظ جان افراد پیش‌بینی شود.

* شورش‌ها و ناآرامی‌های شهری^۲

«جان تورنتون این را تأیید می‌کند و اظهار می‌دارد که متأسفانه مداخلات سیاسی در بسیاری از موارد، به جای سازندگی، به تخریب کتابخانه‌ها منجر شده است.» (تامپسون، ۱۳۶۶، ص ۵۳) «بر اثر جنگ کشاورزان که در سال ۱۲۵۲ میلادی به

1- War

1- Citizen revolutions and disorders

وقوع پیوست، تعدادی از کتابخانه‌های صومعه‌های آلمان نابود شد. حتی شمار دیرهایی که کتابخانه‌های آن تنها در استان تورنجیای آلمان ویران شده بود به هفتاد رسید. کتابخانه اسکندریه طی جنگ‌های خیابانی سربازان قیصر روم و مدافعان شهر سوخت و از بین رفت، کتابخانه بریستول در یک آشوب عمومی به آتش کشیده شد. (دال، ۱۳۷۲، ص ۲۱۳) شورش‌ها و ناآرامی‌های شهری در حقیقت همان جنگ است اما در مقیاس کوچک‌تر و با عمق تخریب کمتر که همان نتایج و آثار زیان‌بار جنگ را به همراه دارد. شورش‌های شهری در یک دایره جغرافیایی محدود بین دو یا چند شهر، قبیله، محله، نژاد، زبان، مذهب و ... رخ می‌دهد. «در روزگار ما، در سال‌های بعد از ۱۹۳۳، در دوران دیکتاتوری آدولف هیتلر در آلمان، مجموعه کتاب‌ها را تصفیه می‌کردند و کتاب‌سوزان به راه می‌انداختند. تنها در بریتانیا، در طول جنگ جهانی دوم، تعداد کل کتاب‌های از دست رفته در نتیجه اقدامات دشمن، بیش از بیست میلیون جلد تخمین زده می‌شود.» (هاروی، ۱۳۸۴، ص ۱۹۴).

*سرقت^۱

کتابخانه مسجد جامع طبس (مربوط به قرن هفتم قمری) به دست نایب حسین کاشی طی حمله وی به طبس غارت و به آتش کشیده شد (نیکنام، ۱۳۸۴، ص ۳۷). در دوره انگلوساکسون‌ها بر بریتانیا، کتابخانه‌های صومعه‌ای به طور مداوم غارت و نابود می‌شد. برای مثال، در قرن نهم، صومعه‌های شهری لاستینگهام، ملروز، تاینموث، و ویتبی به دست مهاجمان اسکاندیناویایی منهدم شد.

اقداماتی که برای جلوگیری از دزدی اموال و تجهیزات، بریدن و ناقص کردن کتاب‌ها انجام می‌گیرد بخش مهمی از فعالیت‌های امنیتی را در اغلب کتابخانه‌ها شامل می‌شود. این معضل جهانی و فراگیر همیشه مسئولان و کتابداران را آزار داده و می‌دهد. سالیانه کتابخانه‌ها قسمتی از کتب و منابع خود را به خاطر سرقت و نقایص متن از دست می‌دهند و هزینه ترمیم و جایگزینی آن تقریباً رقم قابل ملاحظه‌ای می‌باشد. دزدی‌های اخیر و دستبرد افراد سودجو به منابع و اموال کتابخانه این ضرورت را ایجاب کرده است که کتابداران باید بدانند دزدی و پاره کردن کتاب‌ها مهم‌تر و جدی‌تر از آن است که قبلاً تصور می‌شد.

توصیه‌ها و راهبردها

برای مقابله و مواجهه با حوادث و بلایای طبیعی و غیرطبیعی، توصیه‌ها و راهبردهای زیادی از سوی متخصصان امر ارائه شده است که ذکر آن در این مقاله ممکن نیست. بنابراین به اختصار، مهمترین موارد در قالب جدول زیر ارائه می‌گردد:

توصیه‌ها و راهبردها	حوادث و بلایا
- رعایت اصول ساختمان‌سازی و لحاظ نمودن قوانین و آیین‌نامه‌های ایمنی سیل ضروری است؛ - پرهیز از قرار دادن مخازن کتاب در طبقات زیرین کتابخانه و قرار دادن آن‌ها در جایی که از گزند سیل در امان باشند؛ - از ساختن کتابخانه در حریم رودخانه پرهیز نمایید؛	سیل

- اسناد و منابع منحصر به فرد در جعبه های ضدآب و مطمئن قرار دهید؛ - وسایل مورد نیاز جهت کاهش خسارات مانند وسایل روشنایی (موتور برق و...)، پمپ تخلیه آب و غیره را از قبل آماده نمایید؛ - برای جلوگیری از ورود سیلاب به داخل کتابخانه، در مسیر آن، سد بتنی، خاکریز و سیل بند بسازید؛ - برای جلوگیری از برگشت آب سیل و فاضلاب از طریق مجاری فاضلاب به داخل کتابخانه «دریچه های کنترل» تعبیه نمایید؛ - کتابخانه را در مقابل سیل بیمه کنید؛ - زمانی که تشخیص دادید سیلاب در حال شکل گیری است، برای حفظ جان مراجعان و کارکنان با آرامش و خیلی سریع آنان را به جاهای امن هدایت نمایید؛ - در صورت ترک کتابخانه، اشیای گران قیمت، اسناد و منابع منحصر به فرد را به محل های بالاتری در کتابخانه منتقل نمایید و در آن را قفل نمایید؛ - جریان آب، برق و گاز را برای جلوگیری از آب گرفتگی و تشدید اوضاع، برق گرفتگی و انفجار قطع نمایید؛ - به گزارش ها و اخبار محلی و توصیه های گروه های امداد رسان که از طریق رسانه ها پخش می شود، توجه کنید؛ - پس از فروکش کردن سیل از نگهبانان بخواهید که راه های نفوذ به کتابخانه را شناسایی و آن ها را مسدود نموده و از ورود افراد غیر مسئول به کتابخانه جلوگیری نمایند؛ - با کمک کارشناسان و نیروهای امداد رسان، گزارشی از میزان خسارات تهیه نمایید و پس از شناسایی و تفکیک منابع آسیب دیده، آن ها را بسته بندی نموده به مکان امنی منتقل نمایید؛ - سریعاً نسبت به پاک سازی محیط، جمع آوری زباله ها، آفت زدایی، خشک کردن منابع به روش معمولی (حوله های کاغذی، ورقه های پلی تن، دستگاه های خشک کننده، پنکه ها) و یا پیشرفته (دستگاه انجماد و خلاء)، عادی سازی وضعیت و بازگشایی کتابخانه و نهایتاً احیای منابع اقدام نمایید؛	
- ساختمان کتابخانه (خصوصاً مناطق زلزله خیز) باید در برابر زلزله مقاوم و مطابق استانداردهای نظام مهندسی ساخته شوند؛ - مقاوم سازی ساختمان های قدیمی و ساختمان هایی که در مقابل زلزله از مقاومت کافی برخوردار نیستند را جدی بگیرید؛ - اشیاء و وسایلی که ممکن است بر اثر پرتاب یا سقوط باعث ایجاد صدمه شوند را در جایگاه خود تثبیت نمایید؛ - کمیته یا کارگروهی از نیروهای زبده و آموزش دیده برای مقابله با زلزله تشکیل دهید؛ - از سیستم هایی زلزله سنج (زلزله نگار) و توجه به اخبار موثق پیش از وقوع زلزله استفاده نمایید؛ - آتش سوزی ناشی از انفجار لوله های گاز، مواد اشتعال زا، افتادن دکل های برق و ...، سیل ناشی از شکستن سد و یا شاه لوله های شهری و غیره، باعث بروز آتش سوزی و سیل و سایر بحران ها می شود، بنابراین شیوه مقابله با آن ها را بیاموزید و به کارکنان و مراجعه کنندگان نیز بیاموزانید؛ - منابع، ساختمان، تجهیزات و کارکنان کتابخانه را بیمه زلزله نمایید؛ - برآورد خسارات، تهیه گزارش و مستندسازی وقایع توسط کارشناسان و تأمین امنیت منابع هنگام وقوع حادثه توسط نیروهای امنیتی، ضروری است؛ - جمع آوری آوار، زباله ها، منابع آسیب دیده و اقدامات لازم برای احیای منابع، بازسازی و عادی سازی وضعیت، جهت بازگشایی کتابخانه و تداوم ارائه خدمات به مراجعان پس از بحران زلزله را در اولویت کاری کتابخانه قرار دهید؛	زلزله

- عملیات اطفاء حریق را به همکاران و مراجعانی که حضور فعالی در کتابخانه دارند، بیاموزانید؛ - ساختمان کتابخانه را به سیستم‌های هشداردهنده (دودیاب، حرارت یاب) و اطفاء حریق مجهز کنید و با آزمایش دوره‌ای آن‌ها، از کارکردشان امتحان حاصل کنید؛ - از ساختمان کتابخانه، انبارها، تالارها، دستگاه‌ها، لوازم برقی، سیم‌کشی‌ها، سیستم‌هایی اعلام خطر به طور مرتب و مستمر بازرسی کنید و اشیاء اشتعال‌زا و سوختنی اضافی را از انبارها به نقاطی امن منتقل نمایید؛ - از مصالح ساختمانی استاندارد به منظور جلوگیری از تخریب ساختمان در موقع آتش‌سوزی و دیواره‌های آتش برای جلوگیری از گسترش سریع آتش، استفاده کنید؛ - پس از مهار آتش با کارشناسان بیمه تماس بگیرید و نسبت به تهیه گزارش خسارات و جمع‌آوری وسایل و منابع آسیب دیده اقدام نمایید و تلاش نماید اوضاع را به حالت اول برگردانید؛ - برای رفع بوهای ایجاد شده، نیاز به خشک کردن هوا، اسپری‌ها، حلال‌ها و یا گذر زمان است؛ - سیستم‌هایی اعلام حریق را قبل از بازگشایی کتابخانه به طور کامل احیا کرده و مورد آزمایش قرار دهید.	آتش‌سوزی
- از ساختمان کتابخانه (خصوصاً سقف، دیوارها و پنجره‌ها)، لوله‌های آب، موتورخانه، سیستم تهویه و... توسط کارشناسان ایمنی به طور مرتب و دوره‌ای، بازدید نمایید؛ - از باز بودن مسیر لوله‌ها و آبراهه‌ها و بسته بودن پنجره‌ها و سایر منافذ، هنگام بارندگی اطمینان حاصل نمایید؛ - با استفاده از دستگاه رطوبت‌یاب مجاری نفوذ آب شناسایی شده و نسبت به مسدود کردن آن‌ها اقدام نمایید؛ - منابعی که در اثر نفوذ آب آسیب دیده‌اند را جدا نموده تا از گسترش قارچ و کپک به سایر منابع جلوگیری شود و سپس محیط آلوده را آفت‌زدایی نمایید.	خسارات آب ناشی از خرابی تأسیسات ساختمان
- استفاده از بادشکن‌های محکم بهترین محافظ برای پنجره‌هاست؛ پنجره‌های ساختمان را مقاوم در برابر طوفان طراحی نمایید؛ - پنجره‌ها را با استفاده از تخته‌های چندلایه ۱۵-۲۰ سانتی‌متری و شیشه‌های بزرگ را با نوار چسب و یا تخته، در مقابل طوفان محافظت کنید؛ - شاخ و برگ‌های پوسیده و خشک درختان را قطع کنید زیرا در طول یک طوفان ممکن است سقوط کنند و باعث ایجاد خسارت جانی و مالی شوند؛ - در زمان طوفان در کنار رودخانه‌های بزرگ و ساحل دریاها احتمالاً آب‌گرفتگی معابر و راه افتادن سیل وجود دارد، آمادگی لازم را جهت مواجهه با سیل داشته باشید؛ - قبل از شروع طوفان مراجعان را مطلع نماید تا با آرامش کتابخانه را ترک نمایند؛ - در زیرزمین روی سطح بتنی پی ساختمان یا طبقه اول کتابخانه «محل امن» بسازید، زیرا این مکان می‌تواند محیط امن‌تری برای حفظ جان اشخاص و منابع با ارزش باشد؛ - دیوارها، سقف، کف و درهای ساختمان باید به اندازه کافی در برابر فشار باد و آوار مقاومت داشته باشند؛ - درها و پنجره‌ها را محکم ببندید؛ جریان برق، آب و گاز را قطع کنید و لوازم برقی را از برق بکشید.	طوفان و گردباد
- صاعقه اغلب با باران‌های سنگین همراه است و خطر آتش‌سوزی، سیل و تخریب قسمتی از ساختمان به علت برخورد صاعقه وجود دارد؛ - کارکنان و مراجعان از در و پنجره، بخاری دیواری، شوفاژ و دیگر هادی‌های الکتریسیته فاصله بگیرند؛ - نسبت به نصب صاعقه‌گیر در ساختمان‌های بلند اقدام نمایید؛ - سایبان‌ها و پرده‌ها را بکشید و برای کسب خبر از مقامات محلی از رادیو باتری‌دار استفاده کنید؛ - مخازن منابع حساس و فضاهای خاص و پرجمعیت کتابخانه باید از مجاورت برق‌گیرهای طبیعی مانند درختان	صاعقه

بلند، تپه‌ها، تیرهای برق، سیم برق هوایی، لوله‌های فلزی و لوله‌های آب دور نگه داشته شوند؛ - دوشاخه تمام وسایل برقی مخصوصاً رایانه‌ها را از برق بکشید و هواکش‌ها را خاموش کنید.	
- از احداث کتابخانه‌هایی که داری منابع ارزشمند و منحصر به فرد هستند در مناطق آتشفشانی پرهیز کنید و از نسخه پشتیبان منابع با ارزش استفاده کنید؛ - گاهی پدیده‌های ثانویه حاصل از آتشفشان، نظیر بسته شدن مسیر رودخانه توسط گدازه، شکستن دیواره سد نزدیک محل آتشفشان، ایجاد سیل حاصل از ذوب برف‌ها و یخچال‌ها توسط گرمای آتشفشان می‌تواند خطر آفرین‌تر از خود آتشفشان باشند؛ - استفاده از آب‌بندها و پشته‌ها در مقابل روانه‌های گل‌ولای باعث انحراف جریان گدازه‌ها می‌شود؛ - به ازای هر یک از کارکنان و اعضای کتابخانه، یک جفت عینک ایمنی و ماسک تنفسی یکبار مصرف تهیه شود؛ - اگر در نزدیکی یک آتشفشان فعال یا خاموش زندگی می‌کنید، خود را برای تخلیه فوری کتابخانه در مواقع ضروری آماده کنید و آموزش‌های لازم را به کارکنان و مراجعان بدهید؛ - برای اجتناب از خطرات ناشی از انفجارهای شدید، پرتاب سنگ و خاکستر به اطراف، جریان گل و تشکیل گازهای گرم مطابق دستور مقامات محلی فوراً منطقه را ترک نمایید؛ - درها، پنجره‌ها را ببندید، دستگاه‌های تهویه و حرارتی را خاموش کنید؛ - خاکستر آتشفشانی می‌تواند مانع روشن شدن موتور و آسیب به بخش‌هایی از وسایل الکترونیکی و در نتیجه خراب شدن آن شود.	آتشفشان‌ها
- از احداث کتابخانه‌هایی که داری منابع ارزشمند و منحصر به فرد هستند در مناطق ساحلی به پرهیزید و حتی‌المقدور در مناطق مرتفع‌تر از سطح دریا کتابخانه را احداث نمایید؛ - برای کاهش اثرات مخرب سونامی، از استقرار امکانات و تسهیلات حفاظتی مانند موج‌شکن، دیوار یا سد دریایی، دروازه آبی و سایر امکانات استفاده کنید؛ - دیوارهای مخازن و انبارها باید ضدآب باشند و منابع ارزشمند نیز در داخل جعبه‌های ضدآب نگهداری شوند؛ - تمهیدات لازم در زمینه تخلیه ایمن، شاخص‌هایی چون ایجاد پناهگاه سونامی، احداث سیستم هدایت و نظارت بر روند تخلیه، انتشار اطلاعات و اخبار صحیح در مورد خطر سونامی در نظر بگیرید و برای ترسیم نقشه مخاطره با کارکنان و مراجعان همفکری نمایید؛ - اگر در منطقه‌ای ساکن هستید که امکان وقوع سونامی وجود دارد، باید مهارت‌های مواجهه با سونامی و امدادسانی را به کارکنان و مراجعان بیاموزید؛ - هنگامی که هشدار سونامی منتشر شد، برای اجرای فرمان تخلیه به رسانه‌های محلی گوش فرا دهید و فوراً به قسمت‌های مرتفع پناه ببرید؛ - از مناطق آسیب‌دیده و سیل‌زده دور شوید و از نزدیک شدن به محل آوار و اشیای شناور خودداری نمایید تا زمانی که مقامات امنیتی از امن بودن محل آگاهتان کنند؛	سونامی یا تسونامی
- ورود افراد و اشیاء مشکوک را به کتابخانه محدود کنید؛ - از دوربین‌های مدار بسته برای کنترل محوطه کتابخانه و درهای ورودی استفاده کنید؛ - در، پنجره و سایر منافذ باید به نرده و قفل مناسب مجهز شوند؛ - با مقامات امنیتی هماهنگ باشید و در اولین فرصت به آن‌ها اطلاع دهید؛ - هر گونه تهدیدی را جدی بگیرید، مخصوصاً تهدید به بمب را و از ارائه اطلاعات مهم و خطرناک به افراد مشکوک خودداری کنید؛	اعمال تروریستی

- اختلال و تأخیر در ورود فرد یا افراد خرابکار به کتابخانه، کمک زیادی به رسیدن نیروهای امداد رسان و خنثی کردن نقشه‌های خرابکارانه آنها دارد؛ - در صورت تهدید تلفنی، تا جایی که می‌توانید تماس‌گیرنده را روی خط نگه دارید و از او اطلاعات بگیرید تا بتوان تماس را ردیابی کرد. - آرامش خود را حفظ کنید. با فرد(افراد) خشن اظهار همدلی کنید و رفتاری انسانی داشته باشید، اما با اهداف و رفتارهای آنان همگامی و همکاری نکنید. - مذاکره نکنید، وعده ندهید، یا قدرت غیرواقعی خود را به نمایش نگذارید (مگر این که واقعاً در حیطة کاری‌تان باشد). فقط افرادی که به لحاظ قانونی اجازه مقابله با چنین شرایط اضطراری را دارند باید دست به کار شوند. - آماده واکنش باشید و حفاظت از خودتان و دیگران را هنگام برخورد با مشکلات حاد به عهده بگیرید. جایی که بیش از یک کارمند در صحنه حضور دارد، به صورت تیمی کار کنید. - از ازدحام کارکنان کتابخانه و نیروهای امنیتی در صحنه جلوگیری کنید، واکنش بیش از حد نشان ندهید؛ - هنگام بروز حادثه، تماشاگران را به آرامی از صحنه خطر دور کنید، مردم را خارج کنید و از دید جنایتکاران مخفی نگه دارید. - در صورت بروز مشکل، سعی کنید با پاک‌سازی محیط، تمیز کردن نخاله‌های حاصل از انفجار، شستشوی فرش‌ها، تمیز کردن میلمان و تجهیزات و تعمیرات فوری، شرایط را بهبود بخشید و آرامش و امنیت را به کتابخانه بازگردانید.	
- از نگهداری منابع ارزشمند و منحصر به فرد در کتابخانه‌های مناطق مرزی و جنگ‌خیز خودداری نمایید و از منابع نسخه پشتیبان تهیه کنید؛ - ساختمان کتابخانه‌ها در مناطق جنگی و مرزی باید از مصالح مستحکم مانند بتن ساخته شود تا در مقابل بمباران و بروز جنگ از استحکام بیشتری برخوردار باشند؛ - کتابخانه باید مجهز به قلعه کتاب باشد تا در مواقع اضطراری بتوان منابع را به آنجا منتقل کرد؛ - کتابخانه باید مجهز به وسایل امداد و نجات و تیم واکنش سریع برای انتقال منابع و مراجعان به نقاط امن در مواقع بحرانی باشد؛ - تجربه تاریخی نشان داده است که در مواقع بروز جنگ، مهاجمان به کتابخانه‌ها و موزه‌ها هجوم می‌برند که باید قبل از بروز جنگ، نسبت به انتقال منابع با ارزش به نقاط امن اقدام شود.	جنگ
- درها و پنجره‌ها از استحکام کافی برای جلوگیری از ورود آشوبگران برخوردار باشند؛ - با نیروهای امنیتی جهت کنترل اوضاع در ارتباط باشید و تلفن‌های ضروری روزآمد شده را در دسترس داشته باشید؛ - نگهبانان آموزش‌های کافی برای مواجهه با چنین رخدادهایی را دیده باشند؛	شورش‌ها و نارامی‌های شهری
- قوانین و مقررات مربوط به سرقت را تدوین کنید و نسبت به روزآمدسازی قوانین برای تحت پیگرد قرار دادن رفتار مجرمانه سارقان و مجازات متناسب با جرم آنان، اقدام نمایید؛ - چیدمان و نقشه کتابخانه‌ها، چندطبقه بودن ساختمان، اتاق‌های مطالعه، پستوها، تورفتگی‌ها و شکاف‌ها مکان‌های مناسبی برای سرقت هستند، حتماً مراقب آن‌ها باشید؛ - نگهبان امنیتی کتابخانه باید فردی مسئولیت‌پذیر و توانایی قضاوت‌های صحیح و سریع را در موقعیت‌های اضطراری و دردسرساز داشته باشد؛ - با پلیس و نیروهای امنیتی تماس بگیرید، صحنه جرم را به هم نزنید و شواهد و اطلاعات گردآوری شده را در	سرقت

اختیار پلیس قرار دهید؛ - کتابخانه‌ها با هم و با کتاب‌فروشی‌ها در ارتباط باشند و لیستی از سارقان و افراد مشکوک را برای کنترل بیشتر در اختیار یکدیگر قرار دهند؛ - نصب حفظ برای پنجره‌ها، تأمین روشنایی محوطه کتابخانه و نقاط کور کتابخانه، بریدن پیچک‌ها و درختان نزدیک دیوارها، تهیه لیست دقیق اموال کتابخانه، ممه‌ور نمودن منابع به مهر کتابخانه، استفاده از قفل‌های مطمئن، نصب دوربین مدار بسته، نصب گیت‌های امنیتی، جلوگیری و یا بازرسی از ورود کیف، پالتو و ... به تالارها، پلمپ کردن تالارهای منابع با ارزش در شب و روزهای تعطیل، صدور کارت تردد برای ورود به مناطق خاص، گشت‌زنی دقیق در تمامی بخش‌های کتابخانه در فواصل نامنظم، محدود کردن درهای خروجی کتابخانه، تست دوره ای گیت‌های امنیتی و ... - هشدارهای لازم را به مراجعان جهت محافظت از وسایل خود و منابع کتابخانه بدهید؛ - در صورت بروز سرقت، ابتدا به مافوق خود و سپس به پلیس اطلاع دهید و صحنه جرم را به هم نزنید.	

جمع بندی و نتیجه گیری

«چگونگی واکنش جامعه در برابر خطرات، خصوصاً خطراتی که ممکن است منجر به وارد آمدن خساراتی بزرگ به زندگی و دارایی انسان گردد، از ارزش‌های اساسی آن جامعه محسوب می‌گردد. جامعه چگونه خود را برای برنامه‌هایی جهت پیشگیری یا کاهش اثرات چنین بلایایی آماده می‌سازد تا ارزش‌های ایمنی و امنیت را تبیین نماید و به تأمین تخصص‌های فنی می‌پردازد که می‌تواند بار مشکلات را تقبل کند. اگر چه همه‌ی خطرات را نمی‌توان خنثی کرد، اما بسیاری از آن‌ها را می‌توان به محض شناسایی کاهش داد» (چی آر و وای، ۱، ۱۹۹۰).

بدین ترتیب، مشخص شد که بلایا و حوادث طبیعی و غیر طبیعی یک حقیقت انکارناپذیری هستند که دفعتاً به وقوع می‌پیوندند. «خطرات تهدیدکننده و نگرانی‌های کتابخانه‌ها، با توجه به موقعیت جغرافیایی، زمین و نوع آب و هوای موجود در منطقه، از تنوع گسترده‌ای برخوردار است. به عنوان مثال، در حوزه‌های مرطوب و کم ارتفاع، گردباد و طوفان‌هایی گرمسیری، از نگرانی‌های فصلی منطقه هستند. در حالی که در برخی مناطق دیگر، ممکن است ساکنین نگران سیلاب و خسارت‌های ناشی از آب، طوفان‌هایی تندری و رعد و برق، گردباد و طوفان، زمین‌لرزه و طوفان‌هایی همراه با گرد و غبار باشند. از طرفی عواملی چون؛ تهدید به بمب‌گذاری، آتش‌سوزی، سیل، نشت مواد شیمیایی، قطع برق و اورژانس‌های پزشکی نیز که حوادث غیرمنتظره را تشکیل می‌دهند، باید شناسایی شده و برای مقابله با آن‌ها برنامه‌ریزی شود» (شامان، ۱۹۹۱، ۱۷۸).

لذا کتابخانه‌ها ضمن آشنایی کامل با موقعیت جغرافیایی و اقلیم هر منطقه‌ای که کتابخانه در آن احداث شده است و با توجه به امکانات و تجهیزات باید برنامه ریزی و پیش بینی لازم برای مواجهه و مقابله با این حوادث و بلایا را داشته باشند.

برنامه‌ریزی از مهم‌ترین اقدامات فرآیند مدیریت کتابخانه‌هاست که راه رسیدن به اهداف، آن‌ها را هموار می‌سازد. در این زمینه طراحی برنامه‌ای برای جلوگیری از وقوع یا حفاظت پیش‌گیرانه در برابر سوانح نقش چشم‌گیری ایفا می‌کند که در دو مرحله متفاوت اما مرتبط در تقلیل میزان خسارات به کتابخانه‌ها بی‌تأثیر نیست. این دو مرحله عبارتند از:

1- W. L. Waugh Jr. and R. J. Hy

۱. مرحله قبل از وقوع و ایجاد شرایطی برای پیش‌گیری از بروز سانحه

۲. مرحله پس از وقوع و جبران خسارات و مرمت آثار

برنامه‌ریزی برای آمادگی در مقابل سوانح، از عناصر ضروری حفاظت پیش‌گیرانه می‌باشد. بهترین اقدام در برابر سوانح تلاش و کوشش‌هایی است که باید به عمل آورد تا بروز سوانح و بلایای مشابه به حداقل برسد. سالی / بوکانان^۱ درباره برنامه‌ریزی برای مقابله با سوانح چنین می‌گوید: «یک برنامه مدون مهم‌ترین گامی است که در جهت آماده شدن در مقابل سوانح و بلایا برداشته می‌شود. اولین اثر این سند کتبی این است که سوانح امکان وقوع دارند و اینکه یکی از وظایف سازمان تشکیلات کتابخانه این است که به صورت منطقی مسئولیت این سوانح را بپذیرد. ثانیاً آمادگی و قبول مسئولیت، خسارات و صدمات به مواد کتابخانه و هزینه‌های احیا و بازسازی را کاهش می‌دهد. ثالثاً برنامه‌ریزی باعث پیوستگی افکار و عقاید و فراهم آوردن دستورهای قدم به قدم می‌شود که پیروی از آن‌ها برای هر کس که از وی اجرای آن‌ها خواسته می‌شود، سهل و آسان است.» (هاروی، ۱۳۸۴، ص. ۱۷۳ - ۱۷۲).

برنامه‌ریزی برای جلوگیری از سوانح نیازمند این است که نظافت کتابخانه به صورت مرتب انجام گیرد. ساختمان کتابخانه به صورت مناسب ساخته شود و با موقعیت خود مطابقت داشته باشد و به طور مرتب و مداوم حفاظت و نگهداری شود و کارمندان کتابخانه به خوبی آموزش دیده باشند. به عبارت دیگر برنامه‌ریزی برای جلوگیری از سوانح جنبه دیگری از مدیریت خوب و صحیح است.

در کتاب برنامه‌ریزی مقابله با حوادث در کتابخانه‌ها و مراکز خدمات اطلاع‌رسانی شرایط یک برنامه یا اصطلاحاً دستنامه سوانح و بلایا را چنین بیان می‌نماید: «دستنامه برنامه‌ریزی وضع اضطراری» باید خوانا، محققانه، سازمان یافته، و موجز و مرتبط با نیازهای محلی باشد. روش‌های بازسازی باید به روشنی توصیف شده باشند. برای آمادگی در برابر حوادث، یک راهنمای گام به گام را می‌توان برای توزیع در سطح گسترده تدوین کرد. در مورد محصولات و خدمات نیز اطلاعات مورد نیاز است، ولی بهتر است که این اطلاعات به صورت یک قسمت مجزا ارائه گردد و باید همواره روزآمد باشد. یک فهرست روزآمد از اسامی کارکنان، حاوی اسم و مشخصات تماس با کلیه کارکنان مورد احتیاج در امداد نیز ضروری است ولی لزومی ندارد که این اطلاعات در اختیار دیگران قرار گیرد. باید توجه کرد که شاید دو نگارش از دستنامه، یکی برای استفاده همگانی و دیگری برای توزیع محدود، تهیه شود. درباره‌ی مسئولیت تولید اولیه و بازبینی نهایی دستنامه برنامه‌ریزی وضع اضطراری، تصمیم‌گیری نمایید. ضرورت ندارد و نباید که این دستنامه حاوی تمام اطلاعات احتمالی مربوط به مدیریت وضع اضطراری باشد. ولی باید همه‌ی اطلاعات اساسی را در برداشته و نیز نشان دهد که اطلاعات بیشتر را کجا می‌توان یافت. (آشمن، ۱۳۸۰، ص ۲۵).

در برنامه مقابله با سوانح، بخش پیش‌گیری شامل فعالیت‌هایی برای کاهش خطراتی است که از اقدامات افراد بی‌تجربه ناشی می‌شود. کم کردن خطرات آتش‌سوزی و سیل، اقداماتی برای کم کردن خسارات وارده از سوانح با نصب تجهیزات مناسب و دستگاه‌های امنیتی که بتواند وسایل کتابخانه را حفظ نماید. تهیه نسخه‌های اضافی از کتاب‌ها و مطالب نادر و منحصر به فرد مانند فهرست کتابخانه و اتخاذ ترتیب و روش‌های به خصوص که امنیت کتابخانه و موجودی مواد آن را در مواقعی که احتمال خطر زیاد است از جمله تشکیل نمایشگاه‌های کتاب و تعمیر ساختمان کتابخانه، تضمین کند در این مورد باید مسئله بیمه نیز مد نظر باشد. حرکت متقابل شامل اقداماتی است که باید برای قابل استفاده کردن برنامه طراحی شود. حرکت متقابل عمدتاً شامل مراحل طرح و برنامه‌ریزی و نیز اقدامات رایجی است که برنامه تهیه شده را به صورت رایج و

1- Sally A. buchanan

متداول در آورد. عمده‌ترین این اقدامات عبارتند از: تعیین و تربیت کارکنان ویژه حرکت متقابل، شناسایی و علامت‌گذاری و مواد و چیزهایی که نادر و استثنایی هستند و نجات دادن آن‌ها در زمان سانحه اولویت دارد. جمع‌آوری و نگهداری تجهیزاتی که هنگام بروز سانحه مورد نیاز خواهند بود. تهیه سیاهه‌ای از کارکنان کلیدی، خدمات، منابع و تجهیزات و نگهداری این سیاهه‌ها به صورت روزآمد، ابداع روش‌هایی برای اخطار و اعلام وقوع سوانح به اعضای گروه، به گونه‌ای که بتوانند سریعاً آماده و مجتمع شوند. برقراری تماس با کارکنان حفاظتی و تسهیلاتی در منطقه که می‌توانند در مواقع سانحه و حادثه به یاری شتافته و روزآمد و جاری نگاه‌داشتن این اقدامات. برنامه کنترل و مهار خسارات و جبران آن‌ها که شامل عکس‌العمل و به حالت اول برگرداندن می‌باشد. عکس‌العمل شامل اقداماتی است که بعد از رویداد سانحه صورت می‌گیرد. این اقدامات عبارتند از: به صدا درآوردن زنگ خطر، یک جا جمع کردن کارکنان، امن کردن محل سانحه برای کارکنان، تهیه برآورد اولیه از خسارات وارده، محدود کردن تیم نجات، ورود به محل سانحه و بردن و تمیز کردن، بسته‌بندی کردن و حمل وسایل صدمه دیده. (هاروی، ۱۳۸۴، صص ۱۸۰ - ۱۷۹).

پیشنهادها

همان‌طور که گفته شد گریزی از حوادث و بلایای طبیعی و غیر طبیعی نیست و این وقایع جز قاعده زندگی است، لذا کتابخانه‌ها باید برای مواجهه با این پدیده‌ها و کاهش خسارات، و اطلاع از موقعیت و شرایط جغرافیایی و اقلیم محل زندگی خود، از استانداردها و رهنمودهای محلی، ملی و بین‌المللی پیروی کنند و وقوع هر نوع حادثه‌ای را پیش‌بینی کنند. همچنین با اطلاع رسانی و آموزش کارکنان، مراجعان و ساماندهی و سازماندهی امکانات و تجهیزات، خود را برای هر خطری مهیا سازند. ضمناً هر یک از عوامل مخرب یک بحث جدی و مهمی است که به طور مستقل و گسترده‌تر باید مورد بررسی و مطالعه قرار گیرند.

منابع و مآخذ

- آشمن، جان (۱۳۸۰). **برنامه‌ریزی مقابله با حوادث در کتابخانه‌ها و مراکز خدمات اطلاع رسانی**. ترجمه مریم خسروی. تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران.
- اصل هاشمی، احمد (۱۳۸۴). **اقدامات بهداشتی در شرایط اضطراری**. تهران: نشر اختر.
- انوری، حسن (۱۳۸۱). **فرهنگ بزرگ سخن**. تهران: سخن.
- بختیاری، سعید (۱۳۸۱). "بررسی حوادث حریق ناشی از زمین لرزه در جهان". **فصلنامه ایمنی**، سال اول، شماره ۲ بهار.
- تامپسون، جیمز (۱۳۶۶). **تاریخ اصول کتابداری**. ترجمه محمود حقیقی. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- جان، موریس (۱۳۷۶). "حفاظت کتابخانه از خطرات آتش‌سوزی". ترجمه مظفرالدین محلاتی. **آینه پژوهش**، شماره ۴۴.
- حسینی جناب، وحید (۱۳۸۱). "آتش‌سوزی‌های زمین لرزه کوبه و اداره بلایا در ژاپن". **فصلنامه فرهنگ ایمنی**، سال اول، شماره ۲.
- دال، سوند (۱۳۷۲). **تاریخ کتاب: از کهن‌ترین دوران تا عصر حاضر**. ترجمه محمدعلی خاکساری. مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی.

دهخدا، علی اکبر (۱۳۳۹). لغت نامه دهخدا جلد ۲۶. تهران: دانشگاه تهران.

سایت سازمان زمین شناسی و اکتشافات معدنی کشور. آتشفشان‌ها.

http://www.gsi.ir/Science/Lang_fa/Page_01-36-01/index.html

سیمای جمهوری اسلامی ایران، اخبار شبانگاهی. شبکه سه، ۱۳۸۵/۱۲/۲۱.

شعبانی، احمد (۱۳۸۰). کتابخانه و کتابداری؛ مقالاتی در توسعه مفاهیم و تاریخ. آبادان: پرسش.

شعبانی، احمد و زهرا حصمیان (۱۳۷۶). "بررسی حفاظت و ایمنی در مقابل آتش‌سوزی در کتابخانه‌های دانشکده‌ای دانشگاه اصفهان". فصلنامه پیام کتابخانه، دوره هفتم..

عازم، پرویز (۱۳۷۶). ساختمان و تجهیزات کتابخانه. تهران: دبیرخانه هیئت امنای کتابخانه‌های عمومی کشور.

فدایی عراقی، غلامرضا (۱۳۷۷). مقدمه‌ای بر شناخت اسناد آرشیوی. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).

فرازمند، حسن (۱۳۸۵). "تورق آتش در کتابخانه‌ها، گزارش". روزنامه اطلاعات، (شنبه ۲۵ آذر).

"کتابخانه‌های بزرگ جهان: کشتیهای نوح در طوفان" (۱۳۶۹). ترجمه شیفته سلطانی. فصلنامه کتاب، دوره اول، شماره ۱.

مرجانی، سید عباس (۱۳۸۶). بررسی میزان ایمنی کتابخانه‌های وابسته استان قدس در مقابل سوانح و بلایا (حوادث مترقبه و غیر مترقبه). پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز.

مرجع مهندسی عمران ایران (۱۳۹۱). جزئیات زلزله ژاپن ۱۱ مارس ۲۰۱۱ (۹ ریشتر). Pasted from

<http://www.30vil.net/>

مرکز تحقیقات ساختمان مسکن و شهر سازی (۱۳۸۴). آیین نامه طرح ساختمان‌ها در برابر زلزله. تهران: مرکز تحقیقات ساختمان مسکن.

نیکنام مهرداد (۱۳۷۱). "برنامه‌ریزی ملی برای حفظ منابع کتابخانه‌ها به هنگام بروز بلاهای طبیعی". فصلنامه پیام کتابخانه، دوره دوم، شماره اول بهار.

نیکنام مهرداد (۱۳۷۰). "مسائل ایمنی کتاب و کتابخانه، پیشگیری از وقوع آتش‌سوزی". فصلنامه پیام کتابخانه، دوره اول، شماره ۲ و ۳.

وجودی، مهدی (۱۳۸۳). "آشنایی با زمین لرزه". روزنامه جمهوری، (چهارشنبه ۸۳/۴/۲۴).

هاروی، داگلاس راس (۱۳۸۴). آسیب‌شناسی مواد کتابخانه‌ای اصول، راهبردها و شیوه کتابداران. ترجمه علی شکوهی. تهران: دبیزش: تالیا.

Shuman, Bruce A (1999). Library Security and Safety Handbook: Prevention, Policies, and Procedures. ALA Editions of the American Library Association.

García-Capcha, Guillermo. 2011. Japan Earthquake: Libraries to Recover. Pasted from <<http://www.ifla.org/en/news/japan-earthquake-libraries-to-recov>.

